

170 404

TÜRKİYE'DE HAC ORGANİZASYONU SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

(7-9 TEMMUZ 2006)

TÜRKİYE BİLİMSEL VE İSLAMİ İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	170404
Tas. No:	297.541 TÜR.H

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 691
İlmî Eserler: 119

*Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu
(Tebliğ ve Müzakerele)*

Editör: Dr. Mehmet BULUT

Grafik-Tasarım: TN İletişim (0312. 431 28 68)

Baskı Kontrol: M. Ali SOY

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cd 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Mayıs 2007, Ankara

2007-06-Y-0003-691
ISBN 978-975-19-4028-5

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. km. Çankaya / Ankara
tel.: 0312. 295 72 94 - faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dünü ve Bugünü ile Türkiye’de Hac Organizasyonu

Seyfeddin ERSOY
Diyaret İşleri Başkanlığı Hac Dairesi Başkanı

1. Hac Kavramı ve İslâm’dan Önceki Dinlerde Hac

Arapça’da “gitmek, yönelmek, ziyaret etmek, kastetmek, gönülden istemek” anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh terimi olarak; imkânı olan her Müslümanın, belirlenmiş zaman içerisinde Kâbe’yi, Arafat, Müzde-life ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.¹ Kısaca ve genel anlamıyla haccı, kutsal kabul edilen mekânları dinî maksatla ziyaret etmek olarak tarif edebiliriz.²

Kutsal mekân kavramı ve bu tür yerleri ziyaret tarihin her döneminde, gerek kabileci, gerek millî ve gerekse semavî ve evrensel dinlerin hepsinde ve bütün inanç sistemlerinde var olmuş ve insanlar, tarih boyunca kutsal saydıkları yerlere yolculuk ede gelmişlerdir. Günümüzde de, ilâhî olsun olmasın, yaşayan bütün din ve inanç sistemlerinde “ziyaret” olayına, hac olgusunu hatırlatacak izlere rastlamak mümkündür.

Kadîm bir ibadet olan haccın, beşerîn ilk atası Hz. Âdem (a.s.)’e kadar uzanan bir geçmişi, bir tarihi vardır. Hacla özdeşleşen en büyük mâbed, hiç şüphesiz Mekke-i Mükerrerme’deki Kâbe-i Muazzamadır. Rivayetlere göre, Kâbe’nin yeri önceden melekler tarafından belirlenip tavaf edilmiş, daha sonra da Hz. Âdem (a.s.), Allah’ın emriyle Mekke’ye giderek, Arafat’ta Hz. Havva ile buluşup, kendisine Beytullah’ın etrafındaki hacla ilgili yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir.³ Kur’ân-ı Kerîm, Kâbe ile ilgili tarihî bilgiyi bize, Hz. İbrâhim (a.s.) ile birlikte vermektedir.⁴

¹ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 14, s. 382; Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 27.

² Ö. F. Harman, a. yer.

³ Abdülkerim Özaydın, “Hac”, *DİA*, c.14. s. 386.

⁴ Bakara, 2/127; Hac, 22/26.

Hz. Şit'in peygamberliği sırasında onardığı Kâbe, Nûh tûfanının ardından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihâyet, Hz. İbrâhim ile oğlu İsmail tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşâ edilmiştir.⁵

Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrâhim'e haccı ilân etme ve duyurma emrini vermesinden, hac yapmak üzere insanları Mekke'ye davet eden ilk peygamberin Hz. İbrâhim (a.s.) olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Hz. İbrâhim, haccın menâsikini tespit ederek, Kâbe'nin her yıl ziyâret edilmesini sağlamış ve oğlu Hz. İsmâil'i orada bırakıp, Filistin'e dönmüştür. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil tarafından tesis edilen hac ile ilgili usûl ve erkân, birkaç asır devam etmiş ve kendilerinden sonra gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret ede gelmişlerdir.⁷

Câhiliye döneminde, İslâm'ın doğuşu yıllarında Kâbe ve çevresi, dinî anlam ve muhtevâsını yitirerek, yalnızca ticaret, eğlence, yarışma vb. faaliyetler alanı niteliğine bürümekle birlikte; yine de hac, İslâm'dan önce Araplar arasında yaygındı ve İslâm'ın doğuşu sırasında da, putperest gelenekleriyle birlikte; Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat, Müzdelife'de vakfe ve kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte, hac ibadeti de sürdürülmekteydi.⁸ Bu durum, yani Câhiliye hac âdetleri, Mekke'nin fethine (M. 630) kadar böylece devam etti. Nitekim; Hicretin 8. yılında Mekke'nin fethinden sonra, Hz. Peygamber tarafından Mekke'de vali olarak bırakılan Attâb b. Esîd'in başkanlığında, İslâmî haccın henüz farz kılınmamış olması sebebiyle, Hz. İbrâhim'in sünneti üzere hacceden Müslümanların yanı sıra, Müslüman olmayan Araplar da Câhiliye âdetlerine göre hac yapmışlardı. Ertesi yıl, yani haccın farz kılındığı Hicretin 9'uncu yılında, Hz. Ebû Bekir'in hac emirliğinde ilk olarak İslâmî hac ifa edilmiş, bundan sonra da artık müşriklerin hac yapmaları yasaklanmıştır.⁹

2. İslâm'da Hac ve Hz. Peygamber Döneminde İcra Edilen Hac Organizasyonu

Hacca en büyük değeri veren İslâm olmuştur.¹⁰ Nitekim, Hicretin 9. yılında farz kılınan hac, dinimizin beş temel esasından birisi olarak ibadet hayatımızdaki yerini almıştır.

Hicretin 8. yılında (8 Ramazan 630) Mekke fethedilmiş ve Resûl-i Ekrem, herhangi bir hac emîri tayin etmeyerek, Attâb b. Esîd'i de Mekke'de vâli olarak bırakıp, hac vaktinden önce Medine'ye avdet etmiş ve o yılın haccı, anılan vâli idaresinde ifa olunmuştur.¹¹ Esasen İslâmî hac henüz farz kılınmamış olduğundan, bu hac Hz. İbrâhim'in sünneti üzere icra olunmuştur.¹²

⁵ A. Özeydin, a. yer.

⁶ A. Özeydin, a. yer.

⁷ A. Özeydin, *DİA*, c. 14, s. 386; M. Bayyigit, s. 35.

⁸ A. Özeydin, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 387; M. Bayyigit, s. 36-37.

⁹ M. Bayyigit, s. 36-37.

¹⁰ Ö. Faruk Harman, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 382; M. Bayyigit, s. 27.

¹¹ A. Özeydin, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 399.

¹² İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet Yayınları, Ankara 2003, s. 385-386.

Fethi takip eden yıl, yani Hicretin 9. senesinde (M. 631) İslâmî haccın farz kılınmasından sonra, Hz. Peygamber (s.a.v.) hac ibadetiyle bizzat ilgilenmiş ve bu yıl, Hz. Ebû Bekir'i hac emîri tayin ederek ilk hac organizasyonunu gerçekleştirmiştir. Bu yıldan sonra artık müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacağı, kadın veya erkek hiç kimsenin çıplak tavaf yapamayacağı gibi hususları tebliğ etmek üzere de aynı yıl Hz. Ali'ye vazife verilmiştir.

Hicretin 10. (M. 632) senesinde ise Hz. Peygamber, bizzat katıldığı ve idare ettiği, 100 bini aşkın insanın iştirak ettiği ilk ve son haccı olan Vedâ haccını ifa etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu haccıyla ashâbına ve Müslümanlara, hac ibadetinin günümüze kadar değişmeyen bütün esaslarını ve hükümlerini talim buyurmuş, İslâm dininin ibadetle ilgili bütün ahkâmını tamamlamış, 8 Mart 632 tarihinde de meşhur Vedâ hutbesini irat ederek, ashâbıyla vedâlaşmıştır. Bundan sonra da, yüzyıllar boyu asli özellikleri korunarak devam ede gelen İslâmî hac, günümüzde de her yıl milyonlarca Müslümanın yerine getirdiği bir ibadet olmuştur.¹³

Hz. Peygamberin ifa ettiği bu ilk ve son haccında mevsim ilkbahar, güneş aylarından Mart ve gece ile gündüzün eşit olduğu bir zamandı.¹⁴

Burada, konuyu mecraından çıkarmamak ve fazla dağıtmamak üzere, Peygamber Efendimizin Kâbe ziyaretiyle ilgili kısa bir açıklama yapmayı uygun buluyorum.

İslâm tarihi, Hz. Peygamber döneminde üç türlü haccın yapılmış olduğunu kaydeder:

a) Hanîf dinine göre hac: İslâmî haccın henüz farz kılınmasından önce, Hz. İbrâhim (a.s.)'in öğretisine göre yapılan hac.

b) Puta tapıcıların haccı: Câhiliye devri Araçları Kâbe'nin kutsiyetine inanırlar, ona saygı gösterirler, ancak; "içinde günah işlediğimiz elbiseyle Kâbe'yi ziyaret edemeyiz" diyerek, çıplak olarak tavaf yaparlar, tavaf esnasında da ıslık çalıp ellerini çırparlardı.¹⁵ Arafat ve Mina günlerinde ise alışveriş yapılmazdı.

c) İslâmî hac: Hicretin 9. yılında (M. 631) farz kılınışından sonra, Hz. Peygamberin, o yıl hac emîri olarak görevlendirdiği Hz. Ebû Bekir'e talim ettiği ve ertesi yıl, yani Hicretin 10. yılında da (M. 632) bizzat katılarak idare ettiği ve tatbik ettiği Vedâ haccıdır.¹⁶

Vâkıa, Hz. Peygamber (s.a.v.) hicretten önce, Mekke'de buldukları devirde Kâbe'yi tavaf etmişler; hatta, hac mevsimlerinde Kâbe'deki putlarını zi-

¹³ M. Bayyigit, s. 36-37.

¹⁴ Zekai Konrapa, *Peygamberimiz (İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere)*, Fatih Yayını, İstanbul ty., s. 399-402, 410.

¹⁵ Enfâl, 8/35.

¹⁶ Z. Konrapa, s. 390-391.

yaret için gelen putperest Arap kabileleri arasında dolaşır, onları İslâm'a çağırarak sırada, hemen her sene Kâbe'yi ziyaret edip haccetmişlerdi.¹⁷

Medine döneminde de Vedâ haccından önce iki defa Mekke'yi ziyaret edip umre yapma imkânı bulmuşlardı. Şöyle ki;

Resûl-i Ekrem hicretin 6. yılında Kâbe'yi ziyaret etmek istemiş ve 1500 ashâbıyla Mekke'ye doğru yürümüşü. Ancak Mekkeliler, buna müsaade etmemiş ve neticede Hudeybiye Barışı yapılmıştı (7 Zilkade 628). Bu antlaşma gereği Müslümanlar bir yıl sonra, Hicretin 7. yılında (M. 629) Mekke'yi ziyaret ederek umre yapmışlar, Peygamberimiz de burada üç gün kalıp hac ayı olan Zilhicce'den önce, Zilkade ayında Medine'ye dönmüşlerdir. Bir yıl sonra Hudeybiye Barışı müşrikler tarafından bozulmuş ve Hicretin 8. yılında (8 Ramazan 630) Mekke fethedilmiş, Şevval ayında Huneyn Gazvesi ile Tâif Muhasarası gerçekleştirilmiş, akabinde de Peygamberimiz (s.a.v.), Cîrâne'de girdiği ihramla umre ziyaretinde bulunarak, yine hac vaktinden önce Medine'ye avdet etmiş ve Hicretin 8. yılı haccı, Mekke Vâlisi Attâb b. Esîd idaresinde ifa olunmuştur.

Mekke'nin fethiyle Kâbe putlardan temizlenmiş ve Hz. İbrâhim devrinde olduğu gibi, tevhîd itikadının âbidesi haline getirilmişti.

İslâmî hac, Hicretin 9. yılında farz kılınmış; ancak Resûl-i Ekrem Efendimiz, o sene hacca gitmemiş ve Tebük seferinden dönüşünde, hac mevsiminde Hz. Ebû Bekir'i "Hac Emîri" olarak tayin ederek, 300 kişi ile Mekke'ye göndermiş, kendileri ise, bir yıl sonra, yani Hicretin 10. yılında Vedâ Haccı'nı ifa etmişlerdir. Bunda, müşriklerin uyguladıkları "nesî" olayı nedeniyle, Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in ilk İslâmî haccını vaktinde, normal zamanında yapma arzusu etken olmuştur.

Ay senesiyle güneş senesi arasında 11 küsur günlük bir farkın bulunması nedeniyle, kamerî aylara göre hesap edilen ve icra edilen hac ibadeti, her yıl değişik mevsimlere rastlamakta, bu da müşriklerin işlerine, menfaatlerine uygun düşmemekte idi. Zira, yazın sıcağında, kışın soğukunda bedevîler Kâbe ziyaretine gelemiyor, ticaret hayatı da bu yüzden verimli olmuyordu. İşi bu hâle düşürmemek için de, her üç yılda bir defa meclis toplanır, o senenin aylarına bir ay eklenerek, ay senesi 12 aydan 13'e çıkartılırdı. Buna göre, hac mevsimi de devamlı olarak, 4 mevsimden işlerine gelen, mesela; hâsılâtın yetiştiği mevsime bırakılırdı. Bu suretle, hac mevsimi değişmez; fakat aylar yer değiştirmiş olurdu. Yılın 1. ayı olan Muharrem de; 2. ay olan Safer'den başlayarak sırasıyla, 12. ay olan Zilhicce'ye kadar, bütün 11 ayın yerini alırdı.

Bu uygulamaya göre, hac ayı olan Zilhicce de, her sene 11 ay sonraya bırakıldığı, yani "nesî" yapıldığı için, hakiki hac ayı olan Zilhicce'nin 9. günü, 33 senede bir defa ancak kendi esas yerini bulurdu. Hicretin 10. yılı Zil-

¹⁷ Hz. Peygamberin bu şekilde 10 defa haccettiği nakledilir (Z. Konrapa, s. 392).

hicce'si de bu şekilde aslî yerine geliyordu. Bu nedenle, Resûl-i Ekrem, İslâmî hac farızasını hakiki zamanında, yani değişikliğe uğratılmayan Zilhicce ayında ifa etmek istedi. Bu sebeple de bu farızayı bir sene sonraya, 9. hicret yılından 10. hicret yılına bıraktı. Bununla birlikte itibari hac mevsimi olan 9. hicret yılında Hz. Ebû Bekir'i "Hac Emîri" yaptı ve 300 kişi ile Mekke'ye gönderdi. Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Câbir ve Hz. Ebû Hureyre de bu 300 kişilik İslâm cemaatine muallim tayin olundu. Hz. Ebû Bekir'in hareketinden sonra, Berâe (Tevbe) Sûresinin baş tarafları nâzil oldu. Gerek muâhedeler hakkında bazı hükümler ihtiva eden bu âyetleri ilân etmek ve gerek müşriklerin bundan böyle Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacaklarını, kadın veya erkek hiç bir kimsenin çıplak tavaf yapamayacağı gibi hususları tebliğ etmek üzere de Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ali'yi vazifelendirdi ve kervanın arkasından Mekke'ye gönderdi.

Hz. Ebû Bekir Arafat'a çıkılmazdan bir gün önce Mekke'de bir hutbe okumuş ve Resûl-i Ekrem adına hac menâsikini halka öğretmiştir. Müslümanlar da hac menâsikini, öğretilen bu esaslara göre ifa etmişlerdir.¹⁸

3. Dört Büyük Halife ve Onlardan Sonraki Dönemlerde Gerçekleştirilen Hac Organizasyonları

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra idareye gelen halife ve hükümdarlar, ya bizzat kendileri hacca gitmek yahut emir tayin etmek suretiyle hac kafilelerinin bu vecibeyi huzur ve emniyet içerisinde yerine getirmelerini sağlamışlardır.

Hz. Ebû Bekir (M. 632-634) ve Hz. Ömer (M. 634-644), halifeliklerinin ilk yıllarında hac emîri tayin edip ertesi yıl bizzat hacca gitmişler; Hz. Osman (M. 644-656), halifeliliğinin ilk ve son yılları hâriç, her yıl hacetmiş, Hz. Ali ise (M. 656-661); iç karışıklıklar sebebiyle, hilâfet yılları içerisinde buna hiç fırsat bulamamıştır.¹⁹

Emevî (M. 661-750) halifelerinden Muaviye (M. 661-680), ilki H. 44 (M. 665) olmak üzere birkaç defa; Abdülmelik b. Mervan (M. 685-705), H. 75 (M. 695)'te; 1. Velid (M. 705-715), H. 91 (M. 710)'da; Süleyman b. Abdülmelik (M. 715-717), H. 97 (M. 716)'da; Hişam b. Abdülmelik (M. 724-743), H. 106 (M.725)'te hacca gitmiş, Hişam'dan sonraki Emevî halifelerinin ise hiçbirisi hacca gitmemiştir.²⁰

Emevî halifelerinden Abdülmelik bin Mervan, Müslümanların hac ödelerini yerine getirmelerine yardımcı olmak amacıyla, Kudüs'te, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Miraca giderken namaz kıldığı yerde Kubbetü's-Sahra'yı yaptırmıştır.²¹

¹⁸ Z. Konrapa, s. 390-399; A. Özeydin, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 399.

¹⁹ A. Özeydin, *DİA*, c. 14, s. 387, 399.

²⁰ A. Özeydin, *DİA*, c. 14, s. 399.

²¹ *Temel Britannica*, c. 6, s. 146 (Hürriyet 1992 baskısı).

Abbasîlerden (M. 750-1258) ilk defa ve müteaddit kereler hacca giden ve H. 158 (M. 775)'de de hac yolunda vefat eden halife, Ebû Cafer el-Mansur (M. 754-775)'dur. Mehdi Billah (M. 775-785) iki defa, Hârûn er-Reşîd (M. 786-809) ise dokuz veya on defa haccetmiştir. Ondan sonraki Abbasî halifeleri (M. 809-1258) ise genelde, devlet merkezinden uzun süre ayrılmayı göze alamadıkları için hacca gitmemişlerdir.

Abbasî halifeleri, hacıların yol güvenliğini sağlamak için büyük organizasyonlar kurmuşlardır. Horasan'dan ve diğer uzak yerlerden gelen hacı adayları Şevval ayında Bağdat'ta toplanır ve burada düzenlenen bir törenle yola çıkan kafileyi bir askerî birlik korurdu. Hârûn er-Reşîd'in hanımı Zübeyde, üç milyon dinar harcayarak Bağdat-Mekke yolunu yaptırmıştı. Yol boyunca inşa ettirilen büyük su depoları, müstahkem kalelerdeki askerlerin gözetimi altındaydı. Kervanın başında, atlı muhafızların refâkatinde halifenin mümessili yer alır, bunu hacı grupları takip ederdi. Hac kafileleri suyun bulunduğu yerlerde konaklardı.

Abbasîler döneminde düzenli şekilde hac yapılmasını engelleyen faktörlerin başında iç karışıklıklar, dış tehditler, çapulculuklar nedeniyle yollardaki emniyetsizlik, iktisadi sıkıntılar, susuzluk ve aşırı sıcaklarla sağlık problemleri geliyordu. Söz konusu sıkıntılar nedeniyle, diğer İslâm ülkelerinden de her yıl düzenli olarak hacca gidildiği söylenemez.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Abbasî halifelerinden Hârûn er-Reşîd'den sonra hacca gitmeye niyet edip de gidemeyenler olduğu gibi, Eyyûbî (M. 1171-1252) ve Memlûk sultanlarından (M. 1250-1517) bu farızayı yerine getirebilen hükümdar ve emirler de olmuştur. Kahire'de Memlûk hakimiyetinde yaşayan Abbasî halifelerinden Hâkim Biemrillah, Mısır'dan hacca giden ilk Abbasî halifesi olmuştur. Kâbe'ye ilk defa H. 664/M. 1269'da mahmil ve örtü gönderen Memlûk Sultanı I. Baybars da ava çıkar gibi görünerek, Sûriye'den Mekke'ye gidip hac görevini yerine getiren hükümdarlardandır.

Keza, Yemen hükümdarları, Afrika'nın doğusundaki bazı ülke hükümdarları da hacca gitmiş ve vatandaşlarına da hacca gitme imkânı sağlamışlardır.

Endülüs Emevî hükümdarları ise (M. 756-1031), devamlı şekilde Hıristiyanlarla savaş halinde buldukları için, kendileri hacca gidemedikleri gibi halka da izin vermemişlerdir.²²

4. Osmanlılar Dönemindeki Hac Organizasyonları

Osmanlılar, 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Ridaniye savaşında Mısır'ı fethedip Hicaz'ın yönetimini Memlûklerden devralmakla, bütün İslâm dünyasını ilgilendiren hac organizasyonunun sorumluluğunu da yüklenmiş oldular.²³

²² A. Özeydin, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 399-400.

²³ A. Özeydin, *DİA*, a. yer.

Osmanlıların Hicaz yönetimini ellerine almalarından önce Kahire, Şam ve Basra'dan başlayıp Mekke ve Medine'ye uzanan kervan yolları vardı. Abbasîler ve Memlûkler döneminde, resmi hac kervanları genelde bu yolları izlerlerdi. Bu arada, Mağrib'ten ve Suudi Arabistan yarımadasının çeşitli yerlerinden yola çıkan bazı hacı adayları grupları da herhangi bir resmi kervanın himâyesi olmadan Mekke'ye kendi başlarına giderlerdi. Bunlardan başka, Yemen'den başlayan diğer bir resmi hac yolu daha var idiyse de, hakkında yeterli bilgi yoktur.²⁴

Memlûkler devrinde (M. 1250-1517), Kahire'den kalkan kervanların yeterince düzenli ve disiplinli olmayışı, yolculuk esnasında, özellikle de dar geçitlerin aşılması sırasında büyük kargaşaya ve sıkıntılara yol açıyordu. Şam kervanı da Kahire kervanına benzer durumdaydı.²⁵ Hacı adaylarının artması sebebiyle, 1400'lü yıllardan itibaren sistemli bir organize yapılması ve yürüyüş yolunun güvenliğinin sağlanması zorunlu hale gelmişti. Getirilen sisteme göre; hac kervanında, zengin ve fakirlerin nasıl yer alacağı, kervanı korumakla yükümlü askerî birliğin nerede bulunacağı belirlendi. Kervanı korumakla yükümlü bulunan askerî birliğin komutanı, Kahire'den beş menzil uzaklıktaki Acrud'da bulunur, görevi burada teslim alır ve yolcuların yerlerini de o belirlerdi. Yorucu çöl yolculuğu başlamadan önce kervan Acrud'da, büyüklüğüne göre, katar denilen çok sayıda alt gruplara bölünür, en başa da aşılacak çöl güzergâhını iyi bilen kılavuzlar yerleştirilir, onları sakalar ve ileri gelenlerle Mekke ve Medine halkına, ayrıca hacı adaylarına yardımcı olan Araplara dağıtmak üzere götürülen "surre" takip ederdi. Bu surreyi de askerler korurdu.²⁶

Osmanlılar, Memlûklerin uyguladığı modeli takip etmekle birlikte; bunu geliştirmişler, hac yolculuğu ve organizasyonuna yeni bir şekil vermişler, yol güvenliğini sağlayıcı çeşitli tedbirler almışlardır.²⁷

Osmanlı tarihi boyunca hacca büyük önem verilmiş, her yıl düzenli bir şekilde ve emniyet içinde hac farizasının yerine getirilebilmesi için bizzat padişahların denetim ve gözetimi altında hac organizasyonları gerçekleştirilmiştir.²⁸ Bununla birlikte, ülkenin güvenliği ve iç huzuru açısından Osmanlı padişahlarından hiç hacca giden olmamıştır.

Yavuz Sultan Selim'den (1512-1520) itibaren "Hâdimu'l-Haremeyn=Mekke ve Medine'nin hizmetkârı" unvanını alan Osmanlı padişahlarının önemli görev ve sorumluluklarından biri, Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yaptıkları uzun yolculukta hacıların güvenliğini sağlamaktı. Hacıların güvenliğinin sağlanması, ancak büyük askerî birlikler bulundurmakla mümkün olabiliyordu.²⁹

²⁴ A. Özaydın, *DİA*, a. yer.

²⁵ A. Özaydın, *DİA*, a. yer.

²⁶ A. Özaydın, *DİA*, a. yer.

²⁷ Abdülkadir Özcan, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 400-401.

²⁸ M. Bayyığit, s. 39.

²⁹ A. Özcan, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 403; M. Bayyığit, s. 42.

Her yıl hac mevsiminin girmesinden birkaç ay evvel "Emîrül-Hac=Hac Yöneticisi" görevlendirilirdi. Bu gelenek, Hicretin 9. yılında Hz. Peygamberin, ilk defa Hz. Ebû Bekir'i hac emîri tayin etmesiyle başlamış, Hicretin 10. yılında da Hz. Peygamber bu görevi bizzat kendisi yapmıştı.

Osmanlı'da "Emîrül-Hac" olanların, hac kervanlarını disiplin ve emniyet altında götürüp getirmesinden başka, Mekke ve Medine'de para ve emanetleri dağıtma, hac süresi içinde yapılacak hac menâsikini yönetme, gerektiğinde cezaların infazına kadar birçok görevi de vardı.

Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı ülkesine ilhâkına kadar (1517) Mısır Memlûkleri ile Osmanlı Padişahları ayrı ayrı "Emîrül-Hac" nasbederlerdi. Mısır Emîrül-Hacçı, Kahire hacılarını Kızıldeniz üzerinden, Osmanlı Emîrül-Hacçı da İstanbul hacılarını Şam üzerinden Mekke'ye götürürlerdi.

"Emîrül-Hac" görevi, Osmanlı Devletinde sonraları "Surre Eminliği"ne dönüştürülmüştür.³⁰

Mekke ve Medine'ye surre gönderilmesi, Abbasîler zamanında başlamış, Osmanlılarda ise ilk defa Çelebi Sultan Mehmet (1413-1421) döneminde uygulanmış, ancak bunun âdet hükmüne girmesi ve resmî bir mâhiyet kazanması Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra (1517) başlamış ve Osmanlıların son zamanına kadar aksamadan devam etmiştir.³¹

Osmanlılarda kara yoluyla hac kervanları Şam, Mısır, Aden, Amman, Lahsa, Basra ve Bağdat olmak üzere yedi merkezden hareket ederdi. Ancak, çok uzak olmasına rağmen, Osmanlıların başşehri İstanbul'u Haremeyn'e bağlayan resmi iki önemli yol güzergâhı vardı. Bunlardan; İstanbul-Kahire-Cidde hattında deniz yolu, İstanbul-Şam-Mekke güzergâhında ise kara yolu önemliydi. Bu ikinci kervan yolu, uzun olmakla birlikte elverişli bir güzergâhı takip ederek Hicaz'a ulaşıyordu.³² Devlet, bu iki yol güzergâhına da birinci derecede önem verirdi.

Mısır kafilesi bütün Kuzey Afrika hacılarını; Şam kafilesi ise Rumeli, Anadolu, Suriye bölgesindeki hacıları içine alırdı. Hac yolcuları, kabilelerin hareketine kadar Şam'da toplanmış olurlardı. İstanbul'dan yola çıkan "Surre Emîni" de, yolda kendisine iltihak edenlerle birlikte Şam'a gelirdi. Şam'daki bu içtima padişaha bildirilirdi.

Hacca gideceklerin en büyük kısmı bu şekilde Şam'da toplanır, tekbir ve tehlillerle sancak-ı şerifi alan kabileler büyük bir merasimle, baskın ve saldırılara karşı da sıkı bir koruma altında; deve, at ve katırlara yüklenen mahmilleriyle 15 Şevval'de yola çıkardı. Belirlenen güzergâhlardan geçerek Mek-

³⁰ M. Bayyigît, s. 39; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Humâyun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 171; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, s. 527.

³¹ M. Bayyigît, s. 40; Münir Atalar, s. 2-3; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, s. 281-283.

³² A. Özcan, "Hac", *DiA*, c. 14, s. 400.

ke'ye doğru yönelen Şam kervanına, Mısır'dan gelen kafile de el-Ülâ'da³³ katılırdı. Söz konusu kervanı, Medine yakınlarına kadar gelen Mekke Emîri karşılar, buradan itibaren de artık hac kafilesi Mekke Emîri'nin himâyesinde olur ve hac ibadetlerini de onun idaresinde ifa ederlerdi. Kervan, Şam'dan Mekke'ye 61 günde varırdı.³⁴

Hacılar ibadetlerini tamamlayıp geri dönmeye başladıklarında da Mekke Emîri, müjdecibaşının getirdiği bir mektupla padişaha durumu bildirirdi. 19. yüzyıl ortalarında telgraf hatlarının döşenmesiyle birlikte, söz konusu dönüşler artık telgrafla bildirilmeye başlandı.

Karadan at, katır ve develerle yapılan hac seyahati, 17 Kasım 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılıp vapurların çalışmaya ve daha sonra da Hicaz demiryolu hattının döşenip 1908'de trenlerin yolcu taşımaya başlamasıyla hac yolcuğu daha da kolaylaştı ve yol emniyeti arttı. Ancak, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), askerî nakliyat yanında, hac yolculuğunu da kolaylaştırmak amacıyla yaptırılan ve 1908'de Medine'ye ulaşan Hicaz demiryolu hattının, daha sonra Mekke'ye ve oradan da Cidde'ye kadar uzatılması planı, imparatorluğun dağılış sürecinde, Türkiye aleyhine kışkırtılan bedevîlerin saldırıları yüzünden gerçekleştirilememiş, Medine'ye gelen trenler de daha çok asker ve mühimmat taşımıştır.³⁵ Surre-i Hümayûn da, Birinci Dünya Harbinde Haremeyn ile iribat kesilinceye (1918) kadar trenle gönderilmeye devam etmiş; ancak, Mondros³⁶ Mütârekesiyle (30 Ekim 1918) Osmanlı'nın siyasal gücünü kaybetmesi, Hicazdaki İngiliz hakimiyeti ve Avrupa'nın da olumsuz tutumları, haccı yapılamaz hâle getirmiştir.³⁷

Yüzyıllar boyu bu şekilde devam eden hac yolculuğu (hac organizasyonları), doğal olarak zaman içerisinde kendine özgü birtakım teşkilatlanma tarz ve usullerini de meydana getirmiştir.³⁸ Bu cümleden olarak; yol güvenliği için müstahkem kaleler, ribatlar, konaklama için han, hamam ve kervansaraylar, su temini için depo ve sarnıçlar, Kâbe örtüsünün dokunması, Haremeyn ve civarının tamir ve bakımı için atölyeler, tezgâhlar yapılmış, Mekke ve Medine'de iskân için deliller tutulmuş, evler kiralanmış, temizlik için sabun, süpürge vb. malzemeler götürülmüştür.³⁹

Osmanlı döneminde hacı adaylarının sayımı yapılmadığından bu hususta kesin bir şey söylemek güçse de, bazı hacıların ve seyyahların verdikleri bilgilere dayanılarak hacı sayısı hakkında birtakım rakamlar vermek mümkün-

³³ el-Ülâ, Tebük-Medine arasında orta bir mekân. Kroki için bkz. M. Bayyigit, s. 215.

³⁴ M. Bayyigit, s. 40-41.

³⁵ A. Özcan, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 400.

³⁶ Mondros: Ege Denizi'ndeki Limni Adası'nda bir liman. Mondros Mütarekesi: Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşındaki yenilgisini belgeleyen antlaşma. Bu antlaşma, İtilaf Devletlerinin isteği doğrultusunda, anılan limandaki bir gemide 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır. *Temel Britanika*, *Hürriyet Gazetesi* baskısı, c.12, s. 264.

³⁷ M. Bayyigit, s. 43-44.

³⁸ M. Bayyigit, s. 43.

³⁹ A. Özcan, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 401-405.

dür. Buna göre; 1279'da Kahire ve Şam kervanlarında 40.000'er; 14. yüzyıl-da çölde karşılaşılan bir kervanda 17.000; 1580 yılına ait anonim bir eserde yalnızca Mısır kervanında 50.000 kişinin olduğu; bu yüzyıllardaki deve sayısının ise 11.000 ile 64.000 arasında değiştiği, yine 16. yüzyıl sonlarında Arafat'ta 200.000 insan ve 300.000 hayvanın bulunduğu, 1807 yılında da 80.000 erkek, 2.000 kadın ve 1.000 de çocuk bulunduğundan söz edilir.

5. Cumhuriyet Dönemindeki Hac Organizasyonları

Cumhuriyetin kuruluşundan (29 Ekim 1923) aşağı yukarı 6-7 yıl önce Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetinden çıkması ile⁴⁰ kapanan hac yolu ve takip eden yıllarda gelen felâketler, hac seyahatinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Esasen surre de, Birinci Dünya Harbinde (Ağustos 1914-Kasım 1918) yolların kapanmasıyla Şam'dan geri dönmek zorunda kalmış, böylece, yapılamayan hac seyahatinden sonra surre de tarihe karışmıştır.

Bu tarihten sonra ferdi girişimlerin dışında uzun yıllar devlet eliyle hac organizasyonu gerçekleştirilmemiştir. Başlangıçta Hicaz bölgesinin ve hac güzergâhının sömürgeci ülkeler tarafından işgâli, can ve mal güvenliğinin olmaması, başta kolera olmak üzere salgın hastalıklar ve sağlık sorunları, sınırlardaki tehlikeler gibi sebeplerle yapılamayan hac seyahati, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da, ülkemizin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle oldukça uzun bir zaman daha yapılamamış,⁴¹ dolayısıyla hacca gidenlerin sayısı da oldukça az olmuştur.⁴²

1946'da yapılan bir araştırmada, 30 yıllık bir aradan söz edilmektedir. 1917'den 1947'ye kadar resmi hac izni olmamasına rağmen ikinci bir ülke üzerinden,⁴³ kaçak yollarla pasaportsuz veya tüccar pasaportuyla hacca gidenler her zaman olmuştur.⁴⁴

1946'da çok partili demokratik sisteme geçildikten sonra hac sorunu tartışılmaya başlanmış ve 1947'de, bir taraftan din eğitimi veren okullar açılırken bir taraftan da ilk defa toplu halde hacca gidiş serbest bırakılmış⁴⁵, hacca gidecek vatandaşlarımıza, daha önce gayr-i kanuni yollardan temin ettikleri döviz yerine, devlet izniyle, 2.000 liralık döviz verme imkânı sağlanmış,⁴⁶ bu durum halkta büyük sevinç uyandırmıştır. Ancak; gidişlerle ilgili herhangi bir düzenleme ve organizasyonun bulunmaması da büyük sıkıntılara neden olmaya devam etmiş,⁴⁷ bununla birlikte yıllar süren yasaktan son-

⁴⁰ Mondros Mütârekesi, 30 Ekim 1918.

⁴¹ Kemal Güran, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 408; M. Bayyigit, s. 47.

⁴² K. Güran, *DİA*, a. yer.

⁴³ K. Güran, *DİA*, a. yer.

⁴⁴ M. Bayyigit, s. 47.

⁴⁵ M. Bayyigit, s. 48; K. Güran, *DİA*, a. yer.

⁴⁶ *Vatan Gazetesi*, 30.08.1947; *Yeni Gazete*, 04.09.1947, 11.09.1947, 16.09.1947; *Cumhuriyet Gazetesi*, 02.09.1947.

⁴⁷ *Yeni Gazete*, 08.10.1947; *Vatan*, 15.10.1947; *Ulus*, 17.10.1947.

ra binlerce Müslüman (takriben 7.000 kişi), değişik yollardan birçok sıkıntıyla, ama büyük bir sevinçle o yıl hacca gitme imkânı bulmuştur. Ancak ertesi yıl, yani 1948'de döviz yokluğu gerekçesiyle hacca gidiş yeniden yasaklanmış,⁴⁸ fakat halkın ve muhalefetin baskıları sonucunda 1949'dan itibaren tekrar serbest bırakılmak zorunda kalınmış, hatta bu hususta gemi tahsis edilmiş,⁴⁹ aynı yıl bazı gazetelerin hacca muhabir göndermeleri de büyük olay yaratmıştır.⁵⁰

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasından sonra, dinî inanç ve ibadetler konusuna büyük bir serbestlik getirildi. Öte yandan halkın ekonomik gücünde de gelişme kaydedildiğinden, hac ve umre ibadetini yerine getirmek isteyenlerin sayısı arttı. Bunun üzerine, vatandaşların isteklerine cevap verebilecek şekilde hacla ilgili birtakım düzenlemeler yapıldı. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu, "Hac Maksadıyla Suudi Arabistan'a Gidecek Olanların Seyahatlerine Mütteallik Esaslar" adlı, 6 Nisan 1953 tarih ve 4/531 sayılı kararnâmeyle yayımladı.⁵¹

Kararnâme, beş bölüm ve yirmi üç maddeden oluşuyordu. Kararnâmenin birinci maddesinde; hacca gidecek kişilerle ilgili esasları, onların sağlık ve yolculuklarıyla ilgili hususları belirleme görevi de, "ilgili makam ve teşekküllerin işbirliği"ne bırakıldı.

Hac ilgilisi bu ilk kararnâme, 11 Haziran 1955 tarih ve 4/5269 sayılı kararnâmeyle yürürlükten kaldırıldı ve yerine; "Hac Maksadıyla Suudi Arabistan'a Gidecek Olanların Seyahatlerine Mütteallik Talimatnâme" konuldu.⁵² Talimatnâmede gidiş dönüşlerin sadece deniz ve hava yoluyla yapılacağı, karayolunun kapalı olduğu ifade ediliyor, diğer hususlar aynen korunuyordu.

Sekiz yıl yürürlükte kalan bu tâlimatnâme de 28 Şubat 1963 tarih ve 6/1485 sayılı kararla iptal edildi ve yerine; "Hac Amacıyla Suudi Arabistan'a Gidecek Olanların Seyahatlerine İlişkin Yönetmelik" ikâme olundu. Bu yeni yönetmelikle de karayolu serbest bırakıldı.⁵³

Daha sonra, 8 Ocak 1968 tarih ve 6/9347 sayılı kararla, söz konusu yönetmeliğin bazı maddeleri değiştirilerek; İçişleri, Dışişleri, Maliye, Bayındırlık,

⁴⁸ *Akşam*, 07.09.1948, 12.09.1948; *Cumhuriyet*, 26.07.1949; *Yeni Gazete*, 18.08.1949.

⁴⁹ *Yeni Gazete*; 19.09.1949 (O yıllarda Hicaz'a gitmek için üç yol bulunuyordu: Birincisi, Suriye-Filistin-Ürdün'den geçen kara yolu idi. Fakat I. Dünya Savaşı sırasında tahrip olan Hicaz demiryolu henüz tamir edilmediği için, kamyonlarla çölü aşmaya çalışanlar büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Ayrıca bölgenin yabancı işgalinde bulunması ve Filistin'de Yahudilerle Araplar arasında çıkan olaylar bu yolun güvenliğini tehdit ediyordu. İkincisi; Süveyş Kanalı'ndan geçerek Cidde'ye giden deniz yolu idi. Bu yol hem emin, hem de ucuz olduğu gibi, aynı zamanda sadece on gün sürüyordu. Üçüncüsü ise hava yoluuydu. Uçaklar Lübnan veya Ürdün'de ikmal yapmak suretiyle Cidde'ye ulaşabiliyordu.)

⁵⁰ M. Bayyigit, s. 48-49; K. Güran, *DİA*, a. yer.

⁵¹ Resmi Gazete, sy. 8441, 25 Haziran 1953.

⁵² Resmi Gazete, sy. 9030, 16 Haziran 1955.

⁵³ Resmi Gazete, sy. 11361, 21 Mart 1963.

Sağlık, Gümrük, Ulaştırma, Turizm, Köyişleri bakanlıkları ve ilgili Devlet Bakanlığı ile Kızılay'ın işbirliği yapmaları hükme bağlandı. Böylece 1953 tarihli ilk kararname'de, "ilgili makam ve teşekküller" olarak nitelenen ve sağlık, güvenlik gibi hac yolculuğuyla ilgili tüm esasları belirleme konusunda işbirliği yapmaları öngörülen komisyon üyesi bakanlıkların adları da sayılmış oldu.

28 Eylül 1974 tarihinde ise 7/8984 sayılı kararla, yönetmelikte yeni bir düzenleme yapılarak Hac Komisyonu'na Diyanet İşleri Başkanlığı da dahil edildi ve bunun yanında; İçişleri, Dışişleri, Sağlık bakanlıklarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Kızılay temsilcilerinden oluşan bir de "Daimi Hac Komitesi" oluşturuldu.⁵⁴

1977 yılı hac mevsiminin daha düzenli bir şekilde geçmesini sağlayacak tedbirleri tespit etmek ve Hac Komisyonu'na tekliflerde bulunmak üzere, söz konusu "Daimi Hac komitesi"nce 16.08.1977 tarihinde yapılan toplantı sonucu tanzim edilen protokolün 25. maddesinde; "Hac'la ilgili bilcümle işlemlerin bundan böyle Devlet Bakanlığı (Diyanet İşleri Başkanlığı) bünyesinde kurulacak bir teşkilât tarafından yürütülmesi" teklifinde bulunulmuş, buna göre, "Hac Komisyonu"na hazırlanan 22.08.1977 tarihli protokolün 31. maddesinde de söz konusu teklifle ilgili olarak mutabakata varıldığı belirtilerek konunun Başbakanlığa arz edilmesi kararlaştırılmış ve hazırlanan protokol, İçişleri Bakanlığınca hem Başbakanlığa ve hem de komisyon üyesi bakanlıklara iletilmiştir.⁵⁵

Öte yandan Dışişleri Bakanlığı Cidde Büyükelçiliğince; 1974, 1975, 1976 ve 1977 yıllarında düzenlenen hac organizasyonlarına ilişkin olarak hazırlanan raporlarda da özetle;

"Vatandaşlarımızın dinine olan bağlılığı, hac gibi kutsal bir göreve karşı olan ilgilerinin; onların geniş bir kısmının okuma yazma bilmemesinden de yararlanan bazı kişi, simsar ve menfaat gruplarınınca suiistimal edildiği, oy toplama ve ticaret vasıtası haline getirilerek, amacından saptırıldığı, özellikle ekonomik yönden bir menfaat aracı haline getirildiği, bu cümleden olarak, bazı kişi ve grupların; kasaba kasaba, köy köy dolaşarak, halkı hacca getirmeye zorladıkları, taksitli ödeme gibi çeşitli kolaylık vaatleriyle halkı kandırdıkları, ancak aslında onları maliyetinden çok yüksek meblağlarla hacca getirdikleri, getirilen hacı adaylarının ekserisinin yaşlı, hasta olduğu, giyim-kuşam yönünden perişan ve sefalet içerisinde bulunduğu, bu durumun; diğer milletlerin hacı adayları nezdinde ülkemiz hakkında pek iyi intiba bırakmadığı, birçok kabile başkanı, şoför veya otobüs sahiplerinin de haksız ve kötü davranışlarıyla, esasen sağlık ve tedavi sorunları bulunan yaşlı durumdaki hacı adaylarımızı zor durumlara düşürdükleri, getirdikleri yolcularla ilgilenmedikleri, seyahat öncesi taahhütlerini yerine getirmedikleri, sonuçta onları perişan ettikleri, hacdaki bu düzensizliğin, devletin ödemeler dengesini ve

⁵⁴ Resmi Gazete, sy. 15051, 3 Kasım 1974.

⁵⁵ 02.09.1977 tarih ve 207787 sayılı İçişleri Bakanlığı yazısı.

paramızın değerini de menfi yönde etkilediği, bunun yanında; kaçak ve vizesiz şekilde Suudi Arabistan'a girme teşebbüslerinin bulunduğu,

Bu nedenle; Suudi Arabistan'a gelecek hacı adaylarının muayyen bir kontenjana tabi tutulması, ön önemlisi, hac işlerinin organize bir şekilde ve ileri seviyede, tek elden ve devlet tarafından kurulacak bir merkezi organ tarafından organize edilmesi gerektiği, bunun; gerek vatandaşların, gerekse devletin çıkarları açısından büyük önem arz ettiği, bunun için de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, hacla ilgili işleri düzgün ve düzenli bir şekilde organize edecek bir Hac İşleri Başkanlığı'nın kurulması, bu konuda alınacak tedbirlerin bu kurum tarafından tespit edilmesi, ayrıca Cidde Büyükelçiliği nezdinde de bir Hac İşleri Ataşeliğinin açılması gerektiği",

Tespit ve önerileri yer almış, söz konusu raporlar Başbakanlık, Devlet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na iletilmiştir.⁵⁶

Belirtilen bu tespit ve teklifler ışığında, hac ve umre düzenlemelerindeki aksaklıkları göz önüne alan Diyanet İşleri Başkanlığı, 1977 yılında, Türkiye Diyanet Vakfı'nın da katkısıyla, deneme mâhiyetinde ilk defa bir hac organizasyonu düzenlemiştir,⁵⁷ 13 otobüslük bu mini organizasyon, 350 kişilik bir katılımı gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Aynı şekilde, 1978 yılında düzenlenen yine deneme mahiyetindeki 2. hac organizasyonuna ise bu defa 4.468 vatandaşımız katılmıştır.⁵⁹

Genel hatlarıyla 1953-1978 yılları arasında yukarıda belirtilen düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilen hac yolculukları İçişleri Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ve ilgili kuruluşların iş birliği içerisinde yürütüldü. Fakat başvuru sahiplerinin pasaport, sağlık raporu, döviz ve vize alma gibi işlemleri için günlerce daire kapılarında beklemek zorunda kalmaları şikâyetlere sebep oluyordu. Öte yandan hacı adayları, gidiş ve dönüşlerinde özel seyahat acentelerinin insafına terkedilmişti ve şirketler, aralarındaki rekabetten büyük zarar görüyorlardı. Bu arada, kendilerine hac ibadetiyle ilgisi bulunmayan yerler ziyaret ettiriliyor, kiralar pahalı olduğundan Mekke'de ev tutulmuyor, hastaların tedavisi için tedbir alınmıyor ve kaybolanlarla ilgilenilmiyordu. En önemlisi de, din rehberi verilmiyor, bu yüzden ziyaret tavafi gibi farzları dahi yerine getirilmeden yurda dönenler oluyordu.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca deneme mahiyetinde düzenlenen mezkur ilk iki organizasyon da, çözümün, böyle küçük organizasyonlarla ve acen-

⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı Cidde Büyükelçiliğince hazırlanan 1974, 1975, 1976 ve 1977 yılı hac raporları.

⁵⁷ K. Güran, *DİA*, a. yer.

⁵⁸ *Yeni Devir Gazetesi*, 04.10.1977; Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyet Kararları, 16.04.1977/50, 25.5.1977/53, 23.6.1977/56; Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlük yazısı, 28.06.1977/359.

⁵⁹ 1979 Yılı Hac Raporu'na ilişkin 04.08.1980 tarihli parafları taşıyan Başkanlık yazısı, 20.06.2003 tarihli "Hac Düzenlemeleri ile İlgili Bilgi Notu", TDV Genel Müdürlüğü'nün 03.01.1879 tarihli yazısı.

teler arasında rekabet şeklinde gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koydu. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, 26 Nisan 1979 tarih ve 7/17439 sayılı; "Hac Seyahati ile İlgili İşlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Yürütülmesine İlişkin Kararnâme"yi çıkartarak, ülkemizden hac organizasyonu düzenleme yetkisini tek başına Diyanet İşleri Başkanlığı'na verdi.⁶⁰ Bu karara dayanılarak da yine 1979 yılında; "Hac Seyahati ile İlgili İşlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Yürütülmesine İlişkin Yönetmelik" çıkartıldı.⁶¹

1953'te çıkartılan ilk kararnâmede yer alan ve sağlık, güvenlik gibi hac yolculuğuyla ilgili tüm esasları belirleme konusunda işbirliği yapmaları öngörülen, 1968 kararnâmesinde ise isimleri tâdat edilen Bakanlık temsilcilerinden oluşan "Hac Komisyonu", bu yeni kararnâmede de; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısının denetiminde; Diyanet İşleri Başkanı, İçişleri, Maliye, Sağlık, Gümrük, Ulaştırma ve Turizm bakanlıklarının müsteşarları ile Dışişleri Bakanlığı ve Kızılay temsilcilerinden müteşekkil bir şekilde yeniden teyit edildi.

Söz konusu kararnâmede, 12 Haziran 1980 tarih ve 8/1024 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yapılan bir değişiklikle, "Hac Komisyonu"nun başkanlığına Diyanet İşleri Başkanı getirildi.⁶² Böylece, ülkemiz hac organizasyonu ile ilgili tüm iş ve işlemler, 1979'dan itibaren, Türkiye Diyanet Vakfı'nın iş birliğiyle, tek başına Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmeye başlandı. Ancak ilgili mevzuatta, topluca hacca gitme olayının "seyahat" olarak tanımlanması ve buna dayanan seyahat acentelerinin de hükümet nezdindeki girişimleri, zamanın hükümetinin de serbest rekabeti destekleyen tutumu, 1988 yılında hac organizasyonunu yeniden gündeme getirdi. Bunun sonucu, Kararnâmenin 3. maddesinde, Bakanlar Kurulu'nun 16 Kasım 1988 tarih ve 88/13495 sayılı kararıyla yapılan bir değişikle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetim ve gözetimi altında, Hac Komisyonu'nun uygun göreceği "A" grubu seyahat acentelerine de hac seyahati düzenleme izni verildi.⁶³

Buna göre; belirtilen tarihe kadar sadece Diyanet İşleri Başkanlığı'nca organize edilen hac hizmetlerine, "A" grubu seyahat acenteleri de dahil oldu ve 1989'dan itibaren de acenteler, ülkemize tanınan kontenjan çerçevesinde⁶⁴, Hac Komisyonunca tespit ve taksim edilen oranlarda hacı götürmeye başlamış oldular.

2000 yılına kadar devam eden bu uygulamada Başkanlık ve acentelerce götürülecek hacı sayıları her yıl Hac Komisyonunca belirlenmiş ve buna gö-

⁶⁰ Resmi Gazete, sy. 16635, 12 Mayıs 1979.

⁶¹ Resmi Gazete, sy. 16650, 29 Mayıs 1979.

⁶² Resmi Gazete, sy. 17018, 15 Haziran 1980.

⁶³ Resmi Gazete, sy. 20026, 21 Aralık 1988.

⁶⁴ 21-25 Mart 1988'de Ürdün'ün başkenti Amman'da yapılan İslâm Konferansı Dışişleri Bakanları toplantısında, Mekke'deki ev problemi ile Kâbe çevresindeki yeni düzenleme çalışmalarını gerekçe gösteren Suudi Arabistan, daha iyi hizmet sunulabilme gerekçesiyle kota uygulanmasını teklif etmiş ve 1988 yılı haccından geçerli olmak üzere alınan karara göre de, ülkelere nüfuslarının 1/1000'i nispetinde kota uygulanmasına başlanmıştır (M. Bayyigit, s. 50).

re, belirtilen yıllar arasındaki oranlar genelde, Diyanet İşleri Başkanlığı % 65, "A" grubu seyahat acenteleri ise % 35 oranında hacı götürecektir. Ancak, kararnâmede 1988'de yapılan söz konusu değişiklikle "A" grubu seyahat acentelerine hac organizasyonu düzenleme yetkisi verilmesi yanında, götürecekleri hacı oranının da komisyonca belirlenmesi hususu, uygulanmakta olan serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde yeterli görülmemiş ve kararnâmede yeni bir değişiklik yapılması gündeme gelmiştir.

Değiştirilmesi istenen kararnâmenin gerekçesinde; "hac seyahati ile ilgili işlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülmesinin sebebi, hac farizasını yerine getirmek isteyen vatandaşların, bu seyahatlerini her türlü çıkardan uzak, usûlüne uygun ve devletimizin onuruna yaraşır biçimde yerine getirmelerine yardımcı olmak olduğu, bunun yanında, kararnâme gereği hac ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimi altında bulunan, ancak bazı şahıs veya şirketlerce ticarî amaçla yapılan umre ziyaretlerinin de, hacda olduğu gibi, devletimizin onuruna yaraşır bir biçimde düzenlenmesinde zaruret bulunduğu; ayrıca, kararnâmede uygulama alanı kalmamış olan bazı ek ve geçici maddelerin metinden çıkartılması gerektiği, bu nedenle, 20 yıla yakın uygulamanın da verdiği tecrübelerle, yeni bir kararnâmenin yürürlüğe konulmasının gerekli olduğu" görüşüne yer verilmiştir.

Belirtilen gerekçelerle mevcut kararnâme, 10/12/1999 tarih ve 99/13919 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden düzenlenerek bundan önceki kararnâme, ek ve değişiklikleriyle birlikte yürürlükten kaldırılmış ve bu yeni kararnâmenin 4. maddesinin ikinci fıkrasında; "Hacı adayları istekleri doğrultusunda, Başkanlık veya "A" grubu seyahat acenteleri tarafından yapılan bir organizasyonu, serbest rekabet kuralları çerçevesinde tercih etmekte serbesttir" hükmüne yer verilerek, hacı adaylarına, gerek Başkanlık ve gerekse "A" grubu seyahat acenteleri tarafından düzenlenen hac organizasyonlarından birisini serbestçe tercih edebilme sistemi getirilmiştir.⁶⁵ Ancak serbest rekabet sistemi çerçevesinde yapılan uygulama birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiş ve dinî bir vecibenin ifası için hacca gitmek isteyen vatandaşların ticarî rekabete alet edildikleri, telefon, mektup ve yüz yüze görüşmelerde rahatsızlık verecek derecede, hatta tâciz sayılabilecek ölçüde ısrarlı taleplere maruz bırakıldıkları, yetkili acente olmadığı halde bazı şahıs veya şirketlerin aracılık faaliyetleri yaparak, sonuçta hacı adaylarının mağduriyetlerine yol açacak uygulamalarla serbest rekabet ilkesini suiistimal ettikleri görülmüş, bunun yanında, zaman zaman bazı seyahat acenteleri arasında, hatta şirketlerle din görevlileri arasında birtakım sürtüşme ve ithamlar bile vuku bulmuş böylece, gerek hacı adayları gerekse seyahat acenteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı açısından serbest rekabetin olumsuz sonuçları tezahür etmiş ve sonuç itibariyle rekabet sisteminde arzulanan hedefe ulaşılamamıştır. Bunun üzerine bahse konu kararnâmede, 10.05.2005 tarih ve 2005/8801

⁶⁵ Resmi Gazete, 18 Mayıs 2000/24053.

sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yapılan bir değişiklikle, Suudi Arabistan makamlarınca uygulanan kota çerçevesinde kurulca verilecek karara göre, ülkemizden hacca gideceklerin, her il bazında % 40'ını aşmamak üzere acentelere kontenjan verilmesi hükmü getirilmiştir. Ayrıca, aynı kararnâmenin 5. maddesinde yapılan değişiklikle de, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜR-SAB), Bakanlıklararası Hac ve Umre Kurulu üyesi olmuştur.

Bugünkü uygulama da hâlen bu son değişiklik üzere yürümektedir.

Netice olarak; ilgili kararnâmeler çerçevesinde hac organizasyonları;

1979-1988 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca tek başına düzenlenmiş ve vatandaşlarımız da hac ibadetlerini, bu organizasyon altında ifa etmişlerdir.

1989-2000 yılları arasında hac organizasyonları, Başkanlığımız ile Başkanlığımızın gözetim ve denetimi altında "A" grubu seyahat acentelerince ayrı ayrı düzenlenmiş ve vatandaşlarımız da Hac Komisyonu'nca belirlenen oranlara göre, bu organizasyonlardan birisi ile hac farizalarını ifa etmişlerdir.

2001-2005 yılları arasında ise hac organizasyonları, serbest rekabet kurları çerçevesinde yürütülmüş ve vatandaşlarımız da hac seyahatlerini, Diyanet İşleri Başkanlığı veya "A" grubu seyahat acenteleri organizasyonlarından birisini serbestçe tercih ederek gerçekleştirmişlerdir.

27.05.2005 tarihinde ilgili kararnâmede yapılan değişikliğe göre de 2006 yılından itibaren, ülkemize tanınan hac kontenjanı çerçevesinde (bkz. dipnot: 64), hacı adaylarından % 60'ı Başkanlık, % 40'ı ise "A" grubu seyahat acentelerince hacca götürülmeye başlanmıştır.

Hacı Sayıları

Ülkemizden bu güne kadar hacca gidenlerin sayısına bakıldığında, istikrarlı bir çizgi takip etmediği, bunun; siyasal, sosyal ve ekonomik şartlar, alınan kararlar, kara-hava ve deniz yolunun durumuna göre değişik bir grafik çizdiği görülmektedir.⁶⁶ 1988'den itibaren Suudi Arabistan tarafından ülkelere, nüfuslarının bindi biri oranında kota uygulamasına başlanması da, sayının belirli oranlarda seyretmesine sebep olmuştur. Buna göre; Cumhuriyetin kuruluşundan aşağı yukarı 6-7 yıl önce Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetinden çıkması ile kapanan hac yolu ve takip eden yıllarda gelen felâketler, hac seyahatinin sekteye uğramasına sebep olmuş, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra da, ferdi girişimlerin dışında uzun yıllar devlet eliyle hac organizasyonu gerçekleştirmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1946'da yapılan bir araştırmada 30-40 yıllık bir aradan söz edilmektedir:

1917'den 1947'ye kadar, resmi hac izni olmamasına rağmen, kaçak yollarla veya tüccar pasaportuyla hacca gidenler her zaman olmuştur.⁶⁷

⁶⁶ M. Bayyigit, s. 53.

⁶⁷ M. Bayyigit, s. 47.

1947'de hacca ilk defa izin verilmiş ve o yıl takriben 7.000 dolayında vatandaşımız hacca gidebilmiştir.

1950'de ise; hükümetin bu amaç için döviz vermemesine rağmen, hacca gidenlerin sayısı 9.000'i bulmuştur.

1960'lı yılların başında birkaç sene kesintiler olmuşsa da, sonraki yıllarda yine izin verilmiş ve çok sayıda insanımız hac görevini yapmıştır⁶⁸.

1971'de 12 Mart muhtırası ile 3 yıl sürecek olan bir ara dönem yaşanmıştır.

Bundan sonra, özellikle 1974-77 yıllarında hacca gidenlerin sayısındaki artış, bu dönem hükümetlerinin yapısıyla bağlantılı olmalıdır. Bu dönemde CHP-MSP ve MC (Milliyetçi Cephe) koalisyonları hükümet etmiş, hacca gidişte kolaylıklar sağlanmıştır.

1978-79 yıllarında yaşanan ekonomik kriz ve anarşi, hacca gidişlerin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur.

1980'de 12 Eylül dönemi ile gelen atanmış hükümetler zamanında hacca gidişte bir farklılık meydana gelmemiş, bu durum; 1983'te kurulan Birinci Özal hükümeti döneminde de devam etmiştir.

1987 genel seçiminden sonra İkinci Özal hükümeti döneminde hacca gidenlerin sayısında tekrar artışlar görülmeye başlanmıştır.

1990 yılında hacı sayısında meydana gelen düşüş, Suudi Arabistan'ın 1988'de uygulamaya koyduğu ancak bu yıla kadar aşılabilen ülke kontenjan sınırlamasının, bütün diplomatik temaslara rağmen aşılamaması ve bu arada Irak güzergâhındaki yol emniyetinin de kalmaması sebebiyle, kara yolu ile hac seyahatinin iptal edilmesindedir.

1990 yılında sadece hava yolunu tercih edenler hacca gidebilmiştir. Daha sonraki yıllarda da hacca sadece hava yoluyla gidilmeye devam edilmiş, karayolu terk edilmiştir. Zaten deniz yoluyla hac ve umre seferleri de 1979'dan itibaren kaldırılmıştı.⁶⁹

Sonuç ve Öneriler

Hac, İslâm'ın beş temel esasından birisidir. Haccı diğer ibadetlerden ayıran en büyük özellik; mekân itibarıyla onun, bulunulan ülke dışında, farklı bir mekân ve coğrafyada ifa ediliyor olmasıdır. Bu durum, onun ifa ediliş itibarıyla tabiatındaki zorluğunu daha da artırmaktadır. Bu bakımdan, hac mevsiminde ve belirli aylarda ifa edilen hac ibadeti ve Kâbe ziyaretleri, ta-

⁶⁸ M. Bayyigit, s. 49.

⁶⁹ 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Kudüs'ün tamamıyla İsrail'in eline geçmesiyle o güzergâh terkedilmiş, Habur sınır kapısından Irak güzergâhı kullanılmaya başlanmıştır. M. Bayyigit, s. 49-51; K. Güran, "Hac", *DİA*, c. 14, s. 410.

rih boyunca, mümkün olduğu ölçüde belirli bir disiplin ve organize içerisinde yapılmaya çalışılmıştır.

Tamamen ibadet amaçlı olan hac organizasyonu ülkemizde de, hükümetlerin desteği ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gayret ve tedbirleriyle 1979'dan günümüze kadar önemli ölçüde disipline edilerek gelişmiş, devletimizin itibarına yakışır bir seviyeye getirilmiş, vatandaşlarımızın güvenine mazhar olmuştur.

Yaptığı organizasyon ve yakaladığı hizmet standardı nedeniyle Suudi Arabistan'da ülkemiz haclılarıyla ilgilenen Müesseseye, uluslar arası bir izleme grubunca, 2004-2005 yılları hac döneminde üstün hizmet başarı ödülü verilmiştir. Ancak gelişen ve değişen şartlar karşısında, alınan mesafeyi ve verilen hizmetleri yeterli görmek de mümkün değildir. Hizmetlerin artırılması noktasında çitanın yükseltilmesine yönelik çalışmalar artarak devam ettirilmektedir. Alınan yeni tedbirler ve geliştirilen yeni hizmet stratejileri ile ülkemiz hac organizasyonu hak ettiği seviyeye ulaşacak ve vatandaşlarımız da layık olduğu hizmet kalitesine kavuşacaktır.

Bu nedenle;

1. Ülkemiz hac organizasyonu, bu güne kadar birçok merhaleden geçerek büyük bir tecrübe kazanmış ve belirli bir hizmet standardı yakalamıştır. Ucuz hac yaptıрма, haccı ucuzlatma veya belirli kişi ve çevrelere menfaat, yarar sağlama adına, yakaladığımız hizmet standardının bozulmasına veya altına düşürülmesine, organizeyenin eski sıkıntılı günlere geri götürülmesine imkân verilmemelidir.

2. Haccı sırf bir turizm faaliyeti, turistik bir gezi, maddi kazanç getirici bir ticarî faaliyet alanı olarak görmemeli, dinî bir vecibenin ifası olan bu ibadeti devlet ciddiyeti, ibadet anlayışı ve uluslar arası bir organizasyonun icrası mantığı ve disiplini içerisinde ele almalı ve yürütmelidir.

3. Hac, hüküm itibarıyla farz olup, uygulaması büyük ölçüde rehberliğe dayanmaktadır. Bu konuda sadece maddi şartların yerine getirilmiş olması, bu ibadetin yerine getirilmesi için yeterli değildir. Bunun yanında kontenjan, vize, yol emniyeti, iskân, ulaşım, sağlık ve güvenlik gibi birtakım şartların da bulunması gereklidir ki, bunların sağlanması da ancak resmi bir otorite tarafından mümkün olabilmektedir.

4. Bazı kişi, kuruluş ve çevrelerin inanç ve teşebbüs hürriyetini gerçekleştirilebilmek, hac ve umrenin ticarî amaçlarla istismar edilmesini önlemek adı altında; "Hac dinî bir ibadettir, din ile ilgili konular özel ve sivil alana aittir; dolayısıyla tamamen sivil alanda gerçekleşmeli, haccı adaylarının şahsi olarak özel imkânları ile hacca gidebilmelerinin önü açılmalı, engeller kaldırılmalı, yurtdışına serbestçe gidiş gibi, kişinin pasaportunu, vizesini alması yeterli olmalı, bu nedenle de devlet, iyi veya kötü, bu alana müdahale etmemeli, ekonomiden el çektiği gibi, bir ucu ticaret olan hac organizasyonunda

da bütünüyle elini çekmeli, hac organizasyonu ve hizmetleri özelleştirilmeli, Diyanet ise, konum olarak bu hizmetlerin denetim ve rehberliğini yapmalı, görevlilerini temin etmeli" şeklindeki yaklaşım ve spekülasyonlarına kesinlikle iltifat edilmemeli, prim verilmemeli, bu girişimleri masum birer teşebbüs olarak görmemelidir. Zira bu, işin gösterilen ilk merhalesidir. Bunun akabinde bu defa "Diyanet, belirtilen alanlardan da çekilmeli" denilmeye başlanacaktır. Nitekim bugün bazı art niyetli acenteler, ne yazık ki mevcut şartlarda bile; yani, Diyanetin denetim ve gözetim yetkisine şartname ve sözleşmelerde yer verilmesine rağmen, hac ve umre görevlendirmelerinde, din görevlilerini bay pas etme, onları kafilesinden ve hacısından ayırma, pasifize etme gibi yollara tevessül etmekte, sonunda da hacılarına; "Bakınız işte, Diyanetin görevlileri böyle! Hizmet etmiyor, sizinle beraber olmuyor" gibi beyanlarda bulunabilmekte, istismarlara yönelebilmektedir.

Diyanetin, resmi otoritenin hac ve umreden el çekmesi, bu hizmetlerin özelleştirilmesi demek, 2000-2005 yılları arasında uygulanan serbest rekabet döneminde tecrübe edildiği ve yaşandığı gibi, 1979 öncesinin düzensizliğine, olumsuzluklarına ve başı bozukluğuna tekrar dönülmesini istemek olur ki, bu durum, ciddi bazı firmalar hariç, art niyetli kişi, kuruluş ve simsarların tekrar sahneye çıkması, hacı pazarlarının kurulması, sonuçta vatandaşlarımızın, hacı adaylarının, o dönemlerde çektikleri sıkıntı ve çilelere, yaşadıkları acı hatıra ve olaylara tekrar maruz kalmalarına icazet verilmesi, bankazedeler gibi, hacizedelerin ortaya çıkmasına imkân sağlanması demek olur ki, bu da, tıpkı Maliye'nin vergi denetimini bırakması gibi bir sonuç ortaya çıkartır; kaos ve kargaşa meydana getirir, ortalık o zaman kurtlar vadisinin alanı haline dönüşür.

5. Hac, resmi bir otorite tarafından yürütülmeli; onun, devlet kontrolünden, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gözetim ve denetiminden çıkartılması gibi bir gaflete ve yanlışlığa düşülmemelidir.

Kaldı ki Suudi Arabistan, bugün hacca hususi mahiyette gidiş için yapılan başvuruları kabul etmemekte, onlara kontenjan ve vize vermemekte, hac düzenlemeleriyle ilgili protokol görüşmelerinde de muhatap olarak devleti, resmi hac bî'selerini görmek istemekte, buna göre de her yıl düzenli olarak ilgili ülke resmi yetkililerini, hac bî'se başkanlarını, o yılın organizesiyle ilgili görüşmelerde bulunmak ve protokoller imzalamak üzere bu ülkeye davet etmektedir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) de, farz kılınmasından sonra sağlığında iki defa gerçekleştirilen hac ibadetini; ilkinde Hz. Ebû Bekir'i hac emîri tayin etmek, diğerinde ise bizzat katılıp idare etmek suretiyle resmi organizasyonlarla gerçekleştirmiş, ashabını ise bu konuda kendi iradelerinde serbest bırakmamıştır.

6. Diyanet İşleri Başkanlığı hac işini ticarî maksatlı ve para kazanma eksenli düşünmüyor; hacıya hizmeti bir ibadet olarak görüyor, imkânları buna göre iyileştirmeye çalışıyor, organizasyonu da bu anlayış içerisinde bir kamu hizmeti ve kamu hukuku olarak değerlendirip, mesai mefhumu tanımadan

hacıya hizmet etme anlayışı, hizmet standartlarını yükseltme gayret ve arayışı içerisinde hareket ediyor. Dolayısıyla “düşük hizmet, yüksek ücret” gibi bir prensip ve anlayışı bulunmuyor; gerektiğinde ücret artırımını da, hizmet standardının yükseltilmesine paralel ve orantılı olarak yapıyor.

7. Diyanet İşleri Başkanlığı, hacı bir ibadet, hizmete ve eğitime bir vesile olarak görüyor ve buna göre davranıyor. Amacı ise; ömründe bir defa hacca giden vatandaşlarımıza âdabına, usûl ve erkanına uygun bir şekilde noksansız hac yaptırmak, yakaladıkları o bir aylık şansı müstesna bir şekilde yaşamaları, idrak etmeleri, değerlendirmeleri ve büyük bir kazanımla dönmelelerini sağlamaktır.

8. Hac; geç değil, genç işidir. Ülkemizde hacca genelde yaşlanınca gitme gibi kötü bir alışkanlık var. Bunun, sağlık başta olmak üzere, birtakım sıkıntıları bulunmaktadır. Gönül arzu eder ki, hacca daha erken ve genç yaşta gidilsin, bu zor ibadetin ifası gençken, sağlıklı iken gerçekleşsin, mânevî kazanımlara da bir an önce kavuşulsun.

9. Artan talep ve uygulanan kota nedeniyle hacca mükerrer gitme imkân ve fırsatı olmadığına göre, eşlerin hacca birlikte gitmeleri özendirilmeli, “önce ben bir gidip tecrübe kazanayım, sonra eşimi götürüyüm” yanlışlığına düşülmemelidir.

10. Hacda tamamıyla yemekli ve müstakil odalı sisteme geçilmeli; hacıların koğu sisteminden, hanımları da yemek yapmakla vakit geçirme telaşından kurtarmalı, ibadete daha fazla zaman ayırmaları sağlanmalıdır.

11. Hac, ömürde bir defa farz olan ve tek başına ifası da oldukça zor ve riskli olan bir ibadettir; dolayısıyla devamlı dikkat, takip ve kontrol ister. Bu ibadetin ifası sırasında yapılacak bir ihmal, yanlışlık ve hata, insanların maddi ve mânevî açıdan mağduriyetlerine sebep olmakta, bugün artık, artan talebe karşılık uygulanan kota sebebiyle de mükerrer hacca gitme, dolayısıyla orada yapılacak bir yanlışlığı, hatayı telafi etme imkânı oldukça zor görmektedir. Bu nedenle hac iyi organize edilmeli, gerekli tedbirler zamanında alınmalı, hiçbir ayrıntı atlanmamalı, deyim yerinde ise hiçbir kör nokta kalmamalı, düşük hizmet, yetersiz tedbir ve eğitimsiz görevlilerle hacı zora sokmamalıdır.

Bu bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığı kontenjan artırımını, görevlilerin seçimi ve eğitimi, hacı adayların kaydı ve eğitimi, hizmet kalitesinin yükseltilmesi gibi alanlarda bir dizi tedbirler almış ve almaya da devam etmektedir.

12. Hac bir disiplin ve eğitim işidir. Disiplinsiz ve eğitimsiz 100 bini aşkın insanın belirli bir zaman diliminde, düzensiz ve organizesiz bir şekilde bir başka ülkeye gidip gelmesi, milyonlar içerisinde tek başına, zor bir ibadeti noksansız ifa edip dönmesi nasıl mümkün olabilir? Bu durum nasıl savunulabilir? Böyle bir uygulamanın hangi sonuçları doğuracağı neden tasavvur edilmez? Her yıl Cemerat'ta yaşanan olaylar, bu konuda basına yansıyan acı ve çarpıcı haberler bunun açık göstergesi, en güzel örnekleri değil midir?

13. Haccın eğitim ve dinî boyutuna büyük önem verilmeli, düzenli eğitim çalışmaları yapılmalı, hacı adaylarının bu eğitim seminerlerine katılmaları teşvik edilmeli ve mutlaka sağlanmalı, din görevlilerinin tespiti de kafilerin hareket tarihinden çok önce yapıp, hacı adaylarının eğitimine daha fazla zaman ayırmaları temin edilmelidir.

14. Hac bir ibadettir; ibadette ve onun organizesinde serbest rekabet diye bir kuralın geçerli olamayacağı, yaşadığımız acı tecrübelerle görülmüştür. Aksi halde, 310 bin kişinin hac için başvuruda bulunduğu ve 70 bin kontenjanın alınabildiği bir toplumda, esasen serbest rekabet diye bir şeyden söz edilemez.

15. Ülkemizde hacca gitmek üzere müracaat edenlerin sayısının her yıl arttığı ve uygulanan kota nedeniyle de her müracaat edenin o yıl hacca götürülemediği dikkate alındığında, hac kayıtlarının artık yıllara göre belirli bir plan dahilinde yapılmasının tedbirleri alınmalıdır.

16. Hac organizesi düzenleyen acentelerin veya onlar adına TÜRSAB'ın, her ilde kayıt büroları ve temsilcileri olmalı. Acente organizasyonu ile hacca gidecek vatandaşların kayıtları onlar tarafından yapılmalı, böylece vatandaş da kayıt yaptıracığı ilde muhatap aramaktan kurtulmalıdır.

17. Lüks veya müstakil odalı tip organizasyon düzenleyen acentelerle normal tip organizasyon düzenleyen acentelerin hac kontenjanları aynı olmamalıdır. Zira bu husus, kategorilere göre, alınacak ücretle yapılacak hizmet arasında acenteler nezdinde büyük farka sebep olacak, bu da eşitsizlik meydana getirecektir.

18. Kararnâme ile acentelere ülke kontenjanının % 40'ını aşmamak üzere kayıt hakkının verilebileceği esası dikkate alındığında, bu mutlaka verilmesi gerekli bir hak olarak görülmemeli; iyi hizmet veren acenteler ödüllendirilirken, düşük hizmet verenler cezalandırılmalı; bu çerçevede, acentelerin alacakları hac kontenjanı gerektiğinde buna göre belirlenmelidir. Aksi takdirde sabit bir hac kontenjanının, kazanılmış sabit bir hak gibi görülerek hizmet kalitesinin düşmesine, bunun da acenteleri ilgisizliğe ve rehavete düşüreceği gözden uzak tutulmamalıdır.

19. Hac mevsiminde bazı özel firmalar tarafından Suudi Arabistan'a götürülen kasap, aşçı ve temizlikçi gibi mevsimlik işçiler için bir statü getirilmeli; bunların seçimi, götürülmesi, orada istihdam edilmeleri, ücretleri gibi hususlar bir sisteme bağlanmalı; bu hususta yaşanan sıkıntılar, uğranılan mağduriyetler önlenmelidir.

Sempozyumumuzun başarılı ve verimli geçmesini diler, hepinize saygılar sunarım.